

Worstelende Miskotte: "Hemelse beslissingen moeten over ons vallen" Bijna uit Meppel "weggevlucht"

door Frans Verkade

Vrijdag 21 mei 1926. In de pastorie aan de Stationsweg te Meppel (later Zuideinde 85) pakt bewoner K.H. Miskotte in een vertwijfelde situatie over zijn toekomst de pen op. "Hemelse beslissingen moeten over ons vallen, wil onze besluiteloosheid niet ten verderve leiden". Het hoge woord staat geschreven. Z'n overkomst naar het stadje duurt inmiddels ruim een jaar. De worstelingen zijn niet van de lucht. Hij zoekt zekerheid en schaamt zich over de twijfels. Geen overleden predikant heeft dit jaar zoveel aandacht gekregen als deze befaamde theoloog, die honderd jaar geleden is geboren en in 1976 overleed. Vijf jaar verzorgde hij de hervormde Meppeler "schapen", preekte in de omtrek, genoot van het landschap en worstelde.

Er is inmiddels vanuit een brede hoek over hem en zijn grote betekenis voor de hervormde kerk geschreven. In deze kanttekening bij het staan en gaan van de huidige predikanten vooral aandacht voor biografische gegevens uit het begin van zijn ambtsperiode. Hij heeft hierover tenslotte het nodige in dagboeknotities bijgehouden. Bestudering van dat gepubliceerde werk leert dat het voor hem alles behalve vanzelfsprekend was dat Meppel gedurende vijf jaren een opstap voor het nog grotere Haarlem, de stad Amsterdam en uiteindelijk het hoogleraarschap te Leiden zou vormen.

In de stad Utrecht worden op 23 september 1894 zoals iedere dag vele kinderen geboren. Eén zal in de geschiedenis van de kerk een bijzondere plaats gaan innemen. Kornelis Heiko Miskotte. De naam is een verhaal op zich. Zijn spontane moeder Titia Haan krijgt het zover dat in haar eerstgeborene beide pleegouders worden vernoemd.

Zij is in een groot gezin opgegroeid. Daarin komt een ingrijpende verandering wanneer pa en moe in 1882 besluiten met velen naar Amerika te emigreren. Titia blijft in Nederland en maakt haar jeugdtijd bij tante Heika Haan door. Deze tante is getrouwd met Kornelis Havinga.

Zwartsluis

Een dominee. Althans vanaf bijna veertigjarige leeftijd diende hij als confessioneel denkend predikant zeven hervormde gemeenten (ook nog acht maanden Zwartsluis). In de Sluziger tijd brengt ook moeder Miskotte het leven in de pastorie door. Tot twee keer toe staat de "Kohlbruggiaan" Havinga in het Overijsselse Den Ham. Daar ontmoet z'n pleegdochter een zoon van boer Miskotte. Een kennismaking met vergaande gevolgen.

Goed en wel in Op- en Neder-Andel aangetreden, doopt Havinga op zondag 4 november 1894 de kleine Kornelis Heiko. Uit z'n beschrijvingen kunnen we opmaken dat deze jongeling later oom Kornelis in de Oud-Beijerlandse en de Hattemer pastorie heeft opgezocht.

In deze eerste gemeente begon het spel "dominee-zijn" en de banden met laatstgenoemd stadje en de omgeving waren zelfs lang na het overlijden van z'n oom in 1910 zo sterk dat het nog regelmatig als uitgaansgelegenheid dienst deed. Tijdens een vakantie kerkte hij nog ooit te Elspeet.

Studie

De jonge Miskotte groeit op in een gezin met nog vier zussen. Tussen de geschriften van dr. A. Kuyper en dr. H.F. Kohlbrugge. Sedert zevenjarige leeftijd onder invloed van de lessen van de Utrechtse predikanten E.E. Gewin, dr. J.R. Slotemaker de Bruïne (voorheen te Beilen) en dr. J.H. Gunning.

Na het Openbaar Lager Onderwijs studierend op het Christelijk Gymnasium studierend en later aan de theologische faculteit van Utrecht. Als student getrokken door alles wat zich rond 1917 in Rusland voordoet en wat dobberend tussen het gedachtengoed van de gereformeerde en de

ethische theologie. De Spaanse Griep treft hem "bijna dodelijk".

Op 5 mei 1920 volgt de afronding van de studie in de koorkerk van Middelburg. Versneld om reeds vier dagen later in Hoogland een ringpredikant van de Gereformeerde Bond te vervangen. Het publiek schrikt hevig van de voorganger: "Brr... zo vonden ze mij".

Teleurstelling

De vorige predikant aldaar, J.Jac. Thomson, was juist met emeritaat gegaan en maakte de ommezwaai naar de Nederlandse Protestantenvbond. Kandidaat Miskotte preekt er "vrijwel uit het hoofd" in de hoop een beroepingsbrief uit deze vacante gemeente te oogsten.

"Ieder stelt zich al voor, dat ik daar zal wonen en werken", schrijft hij. Een half jaar later wordt echter kandidaat E. Reeser beroepen. Verslagenheid krijgt de overhand en er volgt een brief naar z'n vriend, ds. Chr. Hunningher te Amsterdam. "Dit beroep is verkeken en dáárvóór had ik met proponenten zo'n haast gemaakt".

Hij preekt vervolgens ook in de vacante gemeenten Giessen-Oudekerk, Heinenoord en Zunderdorp en wordt door genoemde Hunningher in december gevraagd in het vacant wordende Kortgene een kerkdienst te leiden. Een maand later doet hij deze "ruim-confessionele" gemeente met zo'n 1.350 leden aan, grotendeels "goedaardig, oppervlakkig, gezellig-kerks (twee maar per zondag) en christelijk-historisch".

Voetbalsupporter

Het beroep volgt. Moeder is ontroerd en zoonlief onzeker. Om alle twijfels ("als dominee in Zeeland zie ik nooit, nee nooit meer een voetbalmatch") de baas te worden nog eens naar Hunningher. Hij zet door en vaart in mei 1921 letterlijk met zus Gerda Utrecht uit. Samen naar de pastorie. Nog immer weifelend als iemand die "in het schuitje zit".

Z'n start in het Zeeuwse verloopt al weinig anders. Over z'n optreden in het pastoraat vertrouwt hij het navolgende toe aan het papier. "Als een ziel schreit naar God en ze weet het niet, o hoe tuimelen wij samen door het Lege. Antwoorden kan ik niet, kan ik niet; ik geef door wat Jezus zegt, gelijk ik het versta. Ook al geloof ik daar zelf niet in op dát ogenblik, ja, al geloof ik er überhaupt niet in".

Hij wordt in z'n eerste gemeente gewogen en te licht bevonden. Veelzeggend is een deel van z'n afscheidstekst "met wat maat gij meet, zal u gemeten worden". (Tussen twee haakjes: het moet ook waarlijk een niet geringe overgang zijn gevolgen in het spoor van zijn voorganger van enkele decennia eerder, ds C.J. Six Dijkstra, die meer op de golflijngte van de Gereformeerde Bond arbeidde).

Rooie dominee

De nieuwe dienaar blinkt het meest uit door zijn "anders zijn". Vanwege zijn sociale bewogenheid, ingegeven door z'n betrokkenheid bij de Russische revolutie, gaat Miskotte al snel door het leven als de rooie dominee die in het Kortgene niet maakt.

Drie jaren gaan om. Bijzondere momenten blijven niet uit. Het werk van Karl Barth komt de studeerkamer binnen en de levensweg wordt sedert 1923 gedeeld met Cornelia Johanna Cladder. Vervolgens verschijnt Meppel in beeld. Z'n predikant A.K. Straatsma heeft aangegeven te willen vertrekken.

De ethischen hebben kort tevoren de kandidaten van de confessionele Meppeler kiesvereniging een behoorlijke nederlaag toegebracht. Er zal een ethische predikant moeten komen. De predikant van Kortgene scoort en neemt dit eerste beroep aan.

Naar Meppel met de kerk waarvan hij later schrijft: "Het is geen kerk maar een zaal". Echt veel verandert er niet voor de diepdenkende theoloog. Het worden "zware" jaren waarin hij veel leest en worstelt over de vergankelijkheid van alles. Ondertussen ontmoet hij de grote theoloog Karl Barth en behaalt zijn doctoraal examen theologie.

In Meppel

Ook in deze gemeente valt de kunstzinnige theoloog bij de te zelfvoldane kerkbezoekers op door het bijzondere. Hij weet met enkelen vriendschappelijke relaties op te bouwen maar oogst veelal weerstand en onbegrip. De predikant gaat op in de jeugddiensten en voelt zich gaandeweg juist als voorzitter van de Vredeskring Meppel en omstreken als een vis in het water.

Behalve voor het "innige" Drentse landschap bijvoorbeeld rondom de Reest toont Miskotte aandacht voor een Meppeler produkt: de krant. "Wij zijn afhankelijk van de krant. Het lezen van de hoofdartikelen van de Courant, vroeger veronachtzaamd, nu als plicht gevoeld".

Bij zijn overpeinzingen ontdekt hij veel overeenkomsten tussen de kerk en de krant. De Meppeler kerkbode heeft deze in een serie weergegeven. Opmerkelijk is dat gaandeweg de christelijke dag- en weekbladen niet meer zijn brievenbus binnenvallen. Niet minder rekent hij af met christelijke politiek. "Onzin", beoordeelt de grote theoloog.

Hij maakt in het Meppelse een enorme strijd door. Het preken wordt soms een onmogelijkheid, "het domineeschap een demonisch avontuur, een soort koorddans". Bovendien blijkt het niet immer even gemakkelijk de preekstoel met anderen te moeten delen en het optreden van iemand als ds. C. Koenekoop mild te beoordelen.

Vluchten

"Neen, ik wil niet vluchten, al ben ik voortdurend voortvluchtig - ik wil blijven als God mij niet helemaal verlaat, ik wil blijven, tot ik zo hoog gloei, dat de ijzeren dwang der lafheid vanzelf in mij wegsmelt".

Zeker na het vertrek van ds. J.H. Buinink in 1926 ontstaat er een begeren met alles te willen breken. De worstelingen zijn nauwelijks van de lucht. "Niemand weet hoe moeilijk ik het heb. Soms denk ik dat ik onmogelijk oud kan worden", noteert hij op 14 maart van het volgende jaar.

Waarschijnlijk heeft dit alles de diepzinnige schrijver gedreven om in de zomer pogingen te ondernemen in het zeer kleine Brabantse Asten aan de slag te kunnen gaan. Hoewel..., hij vraagt zichzelf af of een beroep daarheen werkelijk de kans voor hem is. Het loopt op niets uit.

De bijzonder prediker pijnigt zich met de vraag wat de zin is van zijn ambt en overweegt andermaal in de stilte te vluchten door het kleine Den Hoorn op Texel te gaan dienen. Bij die plannen blijft het ook. De lucht klaart wat op. Hij geniet van z'n collega dr. A.H. Edelkoort.

Nieuwe toekomst

Zonder enig commentaar wordt in het voorjaar van 1930 ingeboekt dat op het drietal te Haarlem prijkt. Terwijl vrouwlief in het kraambed ligt om de vierde dochter ter wereld te brengen wordt voor de pastor een nieuwe toekomst gebaard: het beroep naar Haarlem volgt.

Eerst een wat beklemmende formele kijkronde en later incognito rondneuzen in de stad van de Grote of St. Bavokerk. De Meppeler predikant gaat. Al knoopt hij eerst nog in het Drentse stadje een half jaar aan z'n levensdraad vast.

Een intensief afscheid volgt. Ergernis over de eivolle kerk. "Waarom nu?" Ergernis aan de half gedane dingen. Verwondering over Gods Geduld. Aanvechting om toch te vertwijfelen. Liefde voor de ontwaakten, die enkelen, hier in de engte.

In Haarlem ontmoet Miskotte "méér volk, méér intellect, méér eigengereide typen". "Daardoor wordt de geest meer ontspannen; hij kan meer zichzelf zijn".

Naar Amsterdam?

Ruim twee jaar later, wanneer de promovendus zich toelegt op "Het Wezen der Joodsche Religie" en zoon Hermannus Heiko wordt geboren, staat de kerkeraad van Amsterdam op de stoep. Of hij de aldaar zeer beminde tot hoogleraar gepromoveerde A.H. de Hartog wenst op te volgen. Met 77 van de 93 stemmen verkozen.

"Thuis overweegt het òpzien tegen elke verandering. Hoe zal men weten wat Gods wil is? Ik hoor niets! Waarom naar Amsterdam, als men reeds hier moeite heeft op de been te blijven"? De doctor in de theologie bedankt voor de eer.

Hoewel de aarzelingen zich meer opstapelen volgt eenzelfde reactie op het beroep van Rotterdam om daar zijn vriend dr. S.F.H.J. Berkelbach van der Sprenkel op te volgen. Maar het wordt in 1938 alsnog de grote stad...., Amsterdam, die zich op de overkomst van grote theoloog mag voorbereiden. De nauwelijks te doorgronden denker, die nog van oktober 1945 tot december 1959 als hoogleraar dogmatiek, ethiek, kerkrecht en zendingswetenschap aan de universiteit te Leiden doceert, doet intrede met de voor hem en allen veelzeggende woorden: "maar onze bekwaamheid is uit God".